

Иванка ГЕРГОВА

ХОРОСЪТ ОТ МАНАСТИРА „СВ. НИКОЛА” ПРИ СЛЕПЧЕ ПРИЛЕПСКО

„СИЕ ІЄВЪНГЕЛИЕ СЪ МАНАСТИРЪ СТИ НИКОЛА СЛѢПЧЕ ПРИЛЕПСКО ПОДЪ СТѢНЯ ГОЛЪМА И ЦРЪКВА НОВА ХОРОСЪ ДРЕВНО ХОУБАВО СЪ ВОДНО ЗЛАТЪ ШИКОСАНОСЪ”. Някой неизвестен писач, най-вероятно монах в Слепченския манастир, Прилепско, е отбелязал на страниците на манастирското евангелие това, което му се е струвало най-важно за манастира – новата църква и хубавото позлатено дървено хоро (хорос)¹. Освен възхищението от хороса, от бележката може да се разбере и друго – авторът ѝ е запознат с техниката на позлатяването му и изглежда е присъствал на него. Хоросът е позлатен с разтворено във вода злато, рецепта, описана в ерминията на Дионисий от Фурна².

При посещенията си в манастира „Св. Никола” при с. Слепче, Прилепско, Богдан Филов вижда през 1916 г. хороса и отбелязва наличието му в дневника си: „Църквата има варакладосан дървен полюлей с ажурна резба, съставен от еднакви части, подобен на този в музея. От него виси сега

в църквата само част, а останалите парчета са в олтара.”³ В по-късните публикации за манастира и неговите дърворезби хоросът не се споменава⁴, наличието му е отбелязано единствено в текста, посветен на църквата в книгата Христијански споменици от поредната Македонски културно наследство⁵. Днес от свода на храма не висят части от хороса, дори не се забелязват местата, където той е бил закачен. Все пак два фрагмента от него са запазени и са монтирани върху горната повърхност на дейсния чин на иконостаса⁶. Познати са и други случаи на запазване и преупотреба на фрагменти от дърворезбени хороси – в „Рождество Христово” в Арбанаси са били монтирани в аналой⁷, в църквата „Св. Никола” в Мелник са поставени в балдахина на проскинитарий⁸, в Роженския манастир са били монтирани върху

³ Филов, Б. *Пътувания из Тракия, Родопите и Македония 1912-1916*. София, 1993, 166.

⁴ Основна публикация с цитирана по-стара литература за манастира и църквата: Митревски, Н. *Манастирот Слепче кај Прилеп*. Прилеп, 2001. По-нови публикации: Корнаков, Д. *Иконостасот од манастирската црква „Свети Никола” во село Слепче (Прилепско)*. – Пелагонитиса, бр. 5/6, Битола, 1998, 102-107; Корнаков, Д. *Македонски манастири*. Скопје, 2009, 145-150; Nikolovski, D. *Macedonian Woodcarving*. Скопје, 2009, 107-111, ill. 73; Nikolovski, D. *The Icon Painting in Macedonia*. Скопје, 2010, 101, ill. 130.

⁵ *Македонско културно наследство. Христијански споменици*. Скопје, 2008, 152-153 (автор В. Поповска-Корбар).

⁶ Митревски, Н. *Манастирот Слепче*, сл. 48; Nikolovski, D. *Macedonian Woodcarving*, ill. 72.

⁷ Гергова, И. *Хоросът от църквата „Рождество Христово” в Арбанаси*. – Проблеми на изкуството, 4, 1996, 14.

⁸ Койнова-Арнаудова, Л. *Църквата „Св. Николай Чудотворец” в Мелник*. В: Реставрация и консервация на художествени ценности, София, 1982, обр. 1.59.

¹ Четириевангелие от XV век, Народна библиотека „Св. Кирил и Методий” в София, № 40. Виж Цонев, Б. *Опис на ръкописите в Народната библиотека в София*. I, София, 1910, 37. Бележката е публикувана и в: Стојановић, Љ. *Стари српски записи и натписи*. V, Сремски Карловци, 1925, № 8926 (въз основа на друга датирана от 1802 г. бележка в същия ръкопис Стоянович смята, че записът е писан около тази година); същото е повторено в: *Записи и летописи*, Скопје, 1975, 100. Цитираната бележка споменава църквата на Слепченския манастир като „нова”, следователно е писана скоро след 1673 г. – датата на строежа. Почеркът потвърждава такава датировка. Благодаря на др Елена Узунова от Археографската комисия в софийската Народна библиотека за направената консултация.

² *Эрминия или наставление в живописном искусстве, составленное иеромонахом и живописцем Дионисием Фурноаграфитом*. Москва, 1993, 31.

1. Интериор на църквата „Св. Никола” в Слепенския манастир с фрагментите от хорос върху иконостаса

лозницата на иконостаса⁹, в църквата на с. Зелениково, Пловдивско са закрепени върху горната повърхност на иконостаса, както е в Слепче. Двата фрагмента от слепенския хорос са еднакви – имат формата на заострена арка, увенчана с малък кръст. Резбата е ажурна, съставена от лозово стъбло с листа и гроздове. Както се разбира от цитираната приписка, резбата е била позлатена с „водно злато”, днес е боядисана с жълт бронз, а рамката – с бял. Най-вероятно отделните части са били закрепени непосредствено един за друг, за да образуват обръч. Няма сведения за това от колко части се е състоял. Не е лесно да се определи кога е изпълнен хоросът, вероятностите са две – или това да е станало заедно с иконостаса (1664-1665)¹⁰, или след построяването и украсява-

нето на новата църква на манастира (1672-1674)¹¹. На този въпрос ще се върнем по-късно. В близките околности на Слепенския манастир има няколко храма, в които е имало или още има средновековни метални хороси: църквата „Св. Димитър” във Варош-Прилеп, манастира Зързе¹², манастира Трескавец. С изработването на хорос в Слепенския манастир се е продължила една стара, добре позната в региона традиция. През средновековието хоросите са се изработвали от метал, което през османския период става по-трудно и се задържа само на определени места¹³. От края на XV в. все по-често тази принадлежност на храмовия интериор започва да се изработва от дърво. Първият познат датиран пример е хоросът от Полошкия манастир¹⁴, който повтаря в друг мате-

⁹ Иванова, В., М. Коева. *Пластическото богатство на възрожденската църковна дърворезба*. София, 1979, ил. на с. 24-25.

¹⁰ Митревски, Н. *Манастирот Слепче*, 18, 20.

¹¹ Митревски, Н. *Манастирот Слепче*, 15-19.

¹² Тодоровић, Д. *Полијелеј у Марковом манастиру*. – Зограф 9. Београд, 1978, сл. 3.

¹³ Тодоровић, Д. *Налази из стари солунске ливнице*. – Хиландарски зборник 8. Београд, 1991, 99-122.

¹⁴ Поповска-Коробар, В. *Полошкиот полијелеј како најстара датирана резба во Македонија*. – Годишен

2. Фрагмент от хорос от Слеченския манастир

риал устройството и формата на средновековните метални хороси. Скоро след това са изработени сходните с полошкия хороси в Кучевище и Побужие, Скопско¹⁵. Планшетите на тези полиелеи имат формата на арка, която в Полошкия е подковообразна, а в другите два е полукръгла. Орнаментите им са плетенични, като имат сходство със съвременната ръкописна украса. На територията на съвременна Република Македония ми е познат само още един дърворезбен хорос – в църквата на манастира Журче¹⁶. Неговите части са също като полукръгли арки, резбовани са само от външната страна, а от вътрешната има рисувана декорация. На този фон хоросът от Слеченския манастир „Св. Никола“ е изолиран със своята форма и украса. Но той е изолиран само териториално, защото не е свързан с местната традиция, а е от типа хороси, създаден през поствизантийския период в гръцки ателиета. За разлика от класическия тип хороси, които имат функцията на светилници и върху тях са закрепени свещници и кандила, тези дърворезбени хороси в повечето случаи нямат осветителни тела, те запазват само символичния смисъл на хороса като Небесен Ерусалим и допълват със своята програма иконостаса. Като

зборник на Филозофскиот факултет, кн. 23 (49), Скопје, 1996, 509-522.

¹⁵ Пак там, цртеж 4, сл. 3, 4.

¹⁶ Пак там, сл. 5.

характерен пример за типа ще посоча гръцкия хорос с неизвестен произход в Музея на иконописта в Реклингхаузен, изпълнен през XVII век¹⁷. Отделните му части са свързани непосредствено една с друга, формата и орнаментиката – лозово стебло с листа и гроздове, са напълно подобни на тези от слепченския хорос, само в центъра арката не е ажурна, а плътна и върху нея са изписани двустранно пророци и апостоли. Към същата традиция принадлежат резбованите полиелеи в Зервати, Албания¹⁸, хорос във Византийския музей в Атина¹⁹, в Бачковския манастир, Роженския манастир, Мелник, църквата „Св. Никола“ в Мосхополе²⁰, манастира „Св. Никола“ край Мецово. Тези хороси датират от XVII и първата половина на XVIII в. Откъде идва инспирацията за формата и орнаментиката показва една критска

икона във Византийския музей в Атина (XVI век), с рамка, чиято горна част е идентична с всички посочени примери²¹.

На този етап на проучвания е много трудно да се правят сигурни заключения за който е да е аспект на поствизантийските балкански хороси, защото те не са събрани и проучени, а особено в Гърция и може би в Албания има множество непубликувани примери. Във всеки случай за някои от цитираните примери можем да сме сигурни, че са изпълнени в епирски ателиета – хоросът в мецовския манастир със сигурност е правен от местни, мецовски резбари; роженският хорос е изпълнен заедно с другата мебелировка на храма и стенописите от янинско ателие, вероятно същото се отнася и до мелнишкия хорос.

Да се върнем на слепченския хорос. За да се изясни датировката му е необходимо да се сравни с иконостаса, някои части от който имат дати на изпълнение. Дейсисният чин и царските икони на Богородица с Младенеца и Христос Вседържител са изпълнени през годината от сътворението 7173

¹⁷ *Ikonen-museum*. Recklinghausen, 1976, No 26, abb. 3.

¹⁸ Γιακούμης, Γ. *Μνημεία ορθοδοξίας στην Αλβανία*. Αθήνα, 1996, 27, πίν. 28.

¹⁹ Sotiriou, G. *Guide du Musée Byzantin d'Athens*, fig. 3.

²⁰ Bernatzik, H. *Albanien Land der Schkipetaren*. Wien, 1930, abb. 75.

²¹ *The World of the Byzantine Museum*, Athens, 2004, ill. 201.

3. Гръцки хорос в Музея на иконописца в Реклинхаузен

(между 1 септември 1664 и 30 август 1665 г.), непосредствено след това – през август и септември 1665 са работени царските двери. Тези датирани части на иконостаса носят белезите на единен, доста рустичен стил както на живописца, така и на дърворезбата. Северното наддверие с Христос Недреманное око явно принадлежи на същото ателие или майстор.

Резбата на тези части на иконостаса е проста и бедна на мотиви – въжевидни рамки и колонки, по две концентрични кръгчета вместо капители, обемни многористни розети, върху дверите неправилно преплетени ленти като рамкиращ мотив и по горната повърхност фестон от скачени трилистници. Интересен мотив са куполите върху полетата с Благовещение, които изглеждат като интерпретация на хилендарските двери от Георги Митрофанович (1621 г.).²²

Съвсем различен характер имат централното кръжило и венчилката на иконостаса, както и тяхната живопис. Тук не се срещат въжевидни рамки и плетеници, орнаментът е растителен, изпълнен внимателно и с лекота. Фестонът от трилистници по долната повърхност на централната надвратна арка е различен от този върху дверите. Тези наблюдения позволяват да се допусне, че иконостасът е бил допълнен, завършен или реставриран след построяването на новия храм, най-вероятно едновременно с изписването му около 1672-4 г. Орнаментиката на хоросните фрагменти е сход-

²² Ђоровић-Љубинковић, М. *Средновековни дуборез у источним областима Југославије*. Београд, 1965, 102, табл. XLIX.

на именно с тези по-късни части на иконостаса и изглежда изпълнена заедно с тях. Венчилката и кръжилото, както и хороса, имат паралели в дърворезбата на т. нар. „епирска резбарска школа“ от XVII и XVIII в. Типични за епирските паметници са мотивът с адосирани протомета на птици в центъра на надвратната арка, драконите под кръста с дълги увити тела, имащи глави и на опашките и оформлението на страничните части с Богородица и св. Йоан Богослов. Има обаче един детайл, който

се среща, доколкото знам само в паметници, повлияни от епирската дърворезба, а не изпълнени от епирски майстори. Арката над царските двери е комбинация от резба и живопис – в три кръгли медальона са разположени персонажите на Царски дейсис. По същото време – края на 60-те години на XVII век такива кръжила се появяват в иконостаса на гробищната църква в с. Белчин, Самоковско и в няколко околни църкви²³. Както там, така и в Слечче комбинацията от дърворезба и живопис изглежда като съзнателен компромис между традиционните за съответния район рисувани надвратни арки и харесваните и престижни решения на епирските резбари, които са само резбовани. Впрочем, подобна адаптация има и в хороса в Слеченския манастир – вътрешната част на арката е оставена празна, каквито са по-старите местни примери.

И така, най-вероятно изглежда по-късните части на слеченския иконостас и хоросът да са работени от майстор или майстори, добре познаващи епирската дърворезба, но произхождащи от друг регион. Тук ще се позова и на наблюденията на Никола Митревски за иконографията и стила на стенописите в църквата. Според него анонимните зографи се придържат към иконографските схващания и стилистиката, характерни за северна Гърция през XVI и XVII век²⁴ и най-вероятно са

²³ Гергова, И. *Ранният български иконостас 16-18 век*. София, 1993, 22, 23, 40; Гергова, И. *Гръцки влияния в развитието на българския иконостас XVII-XVIII век*. – Проблеми на изкуството, 1, 1993, 36-44.

²⁴ Митревски, Н. *Цит. съч.*, 104-9.

4. Фрагмент от хорос от Бачковския манастир

получили образованието си в някое ателие на южната граница на Охридския диоцез, като допуска, че това може да са и някои от монасите в Слеченския манастир. При аналогите, които привежда, се споменават и зографите от Линотопи. Действително, сходството на фреските с произведенията на линотопски зографи е очебийно. Известна е изключителната активност и мобилност на майсторите от Линотопи, които са работили и

в с. Рилево близо до Слечче Прилепско²⁵, а както се предполага и в близките села Костинци и Ореовец, както и в манастира Зързе²⁶. Поради различни обективни и субективни причини най-добре е проучена живописата на линотопските майстори, макар че сред тях е имало и златари, а със сигурност и резбари. За сега като хипотеза ще предположа, че стенописите, по-късните части на иконостаса и хороса в църквата на Слеченския манастир „Св. Никола“ са изпълнени от линотопски майстори - идея, която съм излагала по отношение на стенописите²⁷. В подкрепа на тази хипотеза ще припомня, че в началото на поменика на манастира, веднага след имена от с. Слечче, е записано името на Коста от Линотопи, който, ако е идвал в Слечче едва ли е бил само поклонник, а ако Линопоти е било посетено от слеченски таксидиот, то той със сигурност не е бил в отдалеченото трудно достъпно планинско село само за да събира милостиня.

5. Рамка на критска икона във Византийския музей в Атина

²⁵ Тоурта, А. *Οι νόμοι του Αγίου Νικόλαου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στη Μονοδένδρι*. Αθήνα, 1991, 28.

²⁶ Поповска-Коробар, В. *Хоросни икони од Зрзе-дела на линотопски зографи од втората половина на XVII век*. – Тематски зборник на трудови 1, Скопје 1996, 12-15; Николовски, Д. *Непозната збирка икони од црквата Св. Димитрија во селото Ореовец во Прилепскиот крај*. – Същият сборник, 117-134.

²⁷ Гергова, И. *Триптих поменик от Слеченския манастир „Св. Никола“ Прилепско*. – Балканославика 25, Прилеп, 1998, 38, 39.

Иванка ГЕРГОВА

ХОРОСОТ ОД МАНАСТИРОТ „СВ. НИКОЛА“ ВО СЛЕПЧЕ, ПРИЛЕПСКО

Резиме

Во црквата на слепченскиот манастир „Св. Никола“, Прилепско, се зачувани два фрагмента од хорос во дрворез, денес вметнати на иконостасот. Нивната форма и орнаментика се слични со голема група хороси изработени од грчки, претежно епирски ателјеа. За да се утврди точното датирање на слепченскиот хорос е направена анализа на иконостасот, при што се предлага хипотезата дека тој е изработен во две етапи. Во текот на 1664-5 година се направени големите икони,

деисисниот чин, царските двери и наддверието со Христос Недремано око. Централното наддверие и горниот кат на иконостасот имаат различна резба и живопис и најверојатно се изработени по изградбата на новата црква на манастирот, за време на нејзиното украсување (околу 1674 година). Тогаш од истиот мајстор или ателје е изработен и хоросот. Како заклучок се претпоставува дека мајсторите се од Линотопи, зашто во поменикот на манастирот е запишано името на тоа село.

Ivanka GERGOVA

THE CHOROS FROM THE MONASTERY OF ST.NICHOLAS IN SLEPČE, PRILEP

Summary

In the monastery of Slepče, near Prilep are preserved two fragments of a wooden choros which are incorporated into the iconostasis. The form and the ornamentation of these choros parts are similar to the Greek forms found mainly in the workshops of Epirus. For dating of the Slepče choros analysis was made of the iconostasis, presenting a supposition that it was developed in two phases. During the period of 1664-5 were painted the great icons, the Deesis (Tchin), the Royal Doors, and the frieze panel with Christ the

Watching Eye (Anapeson). The central frieze panel and the upper part of iconostasis show a different manner of carving and painting, and most probably were made after the building of the new monastery church, within the period of the decoration (approximately the year 1674). At some point an equivalent master or workshop created the choros. As a conclusion it is believed these are the masters of Linotopi, since I remember in the monastery Memorial (Pomenik) there is a mention of this village.